

STANDARTINIŲ (BENDRINIŲ) KALBŲ ISTORIJOS CHRONOLOGIJA

GIEDRIUS SUBAČIUS

Standartinių (bendrinių) kalbų istorija – tai daugelio kalbų istorijų istorija. Įvairių kalbų mokslininkai paliko savų ženklų įvairiakalbėse literatūrose. Štai visomis kalbomis vartojamas terminas *Questione della lingua* iš italų kalbos atėjo reikšti, kad italų ginčai dėl savo tarmės bendrinei kalbai parinkimo Renesanso metu buvo bene garsiausi visoje Europoje. Lotyniškai vyko diskusijos apie kalbų *Dignitas*, t.y. kilnumą, ir šis terminas dabar priimtas įvairiausių standartinių kalbų istorijos specialistų. Vokiečių kalbininkas Heinzas Klossas¹ pasakė, kad *Abstand* yra standartinės kalbos pastangos atsiskirti nuo kitų panašių kalbų, o *Ausbau* – kalbos tobulėjimas, ir standartinių kalbų raidos teoretikai įvairiakalbiuose tekstuose vartoja tuos vokiškus terminus. O anglų kalbos žodis *standard* norminei kalbai pavartotas pirmą kartą 1711 metais, junginys *standard language* fiksuotas jau 1858 metais², dabar vis dažniau vartojamas įvairių kalbų kalbininkų.

¹ Heinz Kloss, *Die Entwicklung neuer Germanischen Kultursprachen seit 1800*, Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 2¹⁹⁷⁸ (1¹⁹⁵²).

² John Earl Joseph, *Eloquence and Power, The Rise of Language Standards and Standard Languages*, London: Frances Pinter (Publishers), 1987, 3–5.

* * *

Šiuo straipsniu stengsiuosi parodyti, apibendrinti, kokios buvo lietuvių ir kitų kalbų mokslininkų pastangos suvokti standartinių kalbų raidą, aprašyti jų chronologiją. Aprašymų buvo daug ir įvairių. Tradiciškai dažnai būdavo tiesiog remiamasi tautos, vartojančios tą standartinę kalbą, sąlyginiais raidos etapais, t. y. tam tikru išskirtu tautos (valstybės) raidos etapu buvo kalbama ir apie tam tikrą standartinės kalbos raidos stadiją.

1. Lietuvių kalbotyros tradicija. Lietuvių kalbotyros tradicijoje rašomosios kalbos chronologija irgi buvo aprašoma panašiai. Jonas Palionis taip teoriškai svarstė galimybę chronologizuoti lietuvių *literatūrinės* (vėliau ją pervadino *rašomąja*) kalbos istoriją:

Nors ligi šiol kalbos moksle nėra visuotinai priimtų literatūrinės kalbos istorijos periodizacijos principų, bet tarybiniai kalbininkai, išskirdami vienos ar kitos literatūrinės kalbos raidoje tam tikrus periodus, paprastai žiūri tokių dalykų: 1) svarbesniųjų kurios nors tautos, literatūrinės kalbos kūrėjos, gyvenimo atmainų, 2) tos tautos literatūros (ypač grožinės) plėtojimosi ir 3) esmingesnių kitimų pačioje literatūrinės kalbos sistemoje. Nesunku suprasti, kad pagrindinis literatūrinės kalbos istorijos periodizacijos principas yra pastarasis (trečiasis) [...]³.

Trečiasis „dalykas“ – kalbos sistemos kitimas – žinoma, labai svarbus veiksnys tai raidai apibūdinti. Tačiau praktiškai Palionis periodizuoja ne pagal kokias nors įvardytas sistemines bendrinės kalbos ypatybes, bet

³ Jonas Palionis, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas, 1979, 9.

pagal tradiciškai pastebimiausius dalykus, t. y. pagal pirmąjį veiksnį (pagal istorinius tautos *gyvenimo etapus*):

Esmingų, struktūrinių kitimų šio kalbos tipo raidoje atsiranda tuomet, kai literatūrinės kalbos pagrindu **nacijos formavimosi epochoje** ima eiti viena kuri tarmė. [...] Atsižvelgiant į tai lietuvių literatūrinės kalbos raidoje galima išskirti du pagrindinius periodus: 1) **ikinacionalinį** (arba senąjį) ir 2) **nacionalinį** (arba naująjį) (Palionis 1979, 9).

Zigmas Zinkevičius 1990 metais⁴ argumentų ieško ne tiek kalbos struktūroje, kiek lietuvių tautos istorijoje, *tautinio atgimimo sustiprėjimas* jam yra rodiklis, leidžiantis kalbėti apie lietuvių standartinės (bendrines) kalbos užuomazgas (XIX amžiaus aštuntojo dešimtmečio vidurys):

[...] nušviečiama lietuvių kalbos istorija nuo rytinio raštų kalbos varianto išnykimo iki dabartinės bendrinės kalbos užuomazgų (jų neliečiame), taigi apima visą XVIII amžių ir didžiąją XIX amžiaus dalį – **maždaug iki aštuntojo dešimtmečio vidurio, iki tautinio atgimimo sustiprėjimo** ir jo sukkelto bendrinės kalbos formavimosi (Zinkevičius 1990, 5).

Ne kalbos struktūrą atskaitos tašku pasirenka 1972 metais ir Petras Jonikas knygoje *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis*:

Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimosi problemai nagrinėti esu pasirinkęs laikotarpį nuo Fr. Kuršaičio iki „Aušros“ (1883–1886) sustojimo, t. y. maždaug nuo XIX a. vidurio, nuo pirmųjų Kuršaičio lietuvių kalbos tyrinėjimų pasirodymo. Šis apie 40 metų apimamas laikotarpis yra tuo

⁴ Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas, 1990.

svarbus lietuvių bendrinės rašomosios kalbos istorijoje, kad tuo metu pasireiškia žymesnieji kalbininkai [...] Taip pat tuo laikotarpiu iškyla daugiau įtakingesnių rašytojų bei visuomenės veikėjų [...]»⁵.

Joniko pasirinktas atskaitos taškas yra kultūrinis sąjūdis, kalbininkų pasireiškimas, rašytojų ir visuomenės veikėjų gausėjimas.

Taip pat tam tikras standartinės (bendrinės) kalbos ribas, tarp kitų ir laiko, 2002 metais nusakė Jonas Klimavičius:

Lietuvių **bendrinės kalbos laiko tikslia, neginčijamą ribą galima brėžti** panašiai kaip miestų amžiaus ar žmogaus amžiaus ribą – prenatalinio tarpsnio neįskaičiuojant. Taigi tas laikas gali būti skaičiuojamas tik **nuo pirmųjų raštų**, lietuvių bendrinės kalbos atveju – **nuo pirmosios knygos: 1547 m.** Martynas Mažvydas lietuvių kalbą įknygino⁶.

1901 m. Jono Jablonskio gramatika yra regima lietuvių bendrinės kalbos laiko riba, nors ta tikrai jau bendrinė kalba dar buvo, kaip Jablonskis ir vadino, tik rašomoji (Klimavičius 2002, 14).

Lietuvių **bendrinė kalba yra – yra jau visas šimtmetis** (Klimavičius 2002, 16).

Klimavičius kalba ir apie pirmųjų raštų, ir apie Jablonskio gramatikos svarbą lietuvių standartinės (bendrinės) kalbos riboms nubrėžti, tad kartu ir tos kalbos

⁵ Petras Jonikas, *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antroje XIX a. pusėje*, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1972, 6.

⁶ Jonas Klimavičius, „Lietuvių bendrinė kalba: ribos ir beribiškumas, sistema, norma ir kodifikacija“, *Terminologija* 9, 2002, 12.

periodizacijai nusakyti. Tai vėlgi labiau tam tikrus apskritai kultūrinius aspektus akcentuojantis skirstymas. Jis, beje, nesuvestas į kokią nors standartinės kalbos raidos sistemą. Klimavičiaus mintys net atrodo prieštaringos: bendrinė kalba prasidedanti nuo pirmosios lietuviškos knygos 1547 metais, tačiau ji kažkodėl dabar teturi šimtą metų. Atrodo norėta užsiminti apie skirtingus pačios standartinės kalbos sistemos (struktūros) etapus, tačiau mintis toliau nebekristalizuota: toji tik šimtą metų turinti kalba pavadinta „tikrai jau bendrine kalba“ (ar turime suprasti, kad nuo Mažvydo 1547 iki Jablonskio 1901 metų bendrinė [standartinė] kalba jau buvo, bet dar „netikrai“?).

2. JAV ir Vakarų Europos teorijos. JAV, Vakarų Europos lingvistų darbuose maždaug nuo šeštojo XX amžiaus dešimtmečio ėmė vis labiau išsivirti sociolingvistiniai tyrimai. Sociolingvistai ir buvo tie mokslininkai, kurie tuo metu ryškiausiai rutuliojo standartinių kalbų teoriją. Sociolingvistams jau nebepakako standartinės kalbos raidą „pririšti“ prie tautos istorijos. Jiems parūpo sukurti teoriją, kuri nusakytų standartinės kalbos raidą pagal jos pačios ypatybes, pagal jos pačios specifinius kalbinius ir socialinius bruožus.

Charles A. Fergusonas 1962 metais svarstė, kokie galėtų būti standartinių kalbų istorijų tipai. Jis atkreipė dėmesį bent į du matus, kuriais galima matuoti kalbos raidą: 1) rašomosios kalbos vartojamumo laipsnį ir 2) standartizavimo lygį:

Iš daugelio matavimo būdų, kuriuos būtų galima išstobulinti kalbos „raidai“ matuoti taip, kad jie prasmingai koreliuotųsi su nelingvistiniais raidos matais, du atrodo

teikiantys ypač daug vilčių: rašomosios kalbos vartojamumo laipsnis ir standartizavimo pobūdis bei apimtis⁷.

Toliau Fergusonas nurodė tokias galimas praktiškai skirti standartinės kalbos fazes:

W0. – nevertinama normaliam rašymui

W1. – vertinama normaliam rašymui

W2. – reguliariai spausdinami originalūs fizinių mokslų tyrimai (Ferguson 1996, 23).

Vėliau, po ketverių metų, 1966-aisiais, Fergusonas kolega Einaras Haugenas daug ką keitė ir tikslino tarsi Fergusonas pradėtoje kurti teorijoje. (Beje, kaip nurodė pats Haugenas, jis dirbo Fergusonas organizuotame seminare Indianos valstijoje: „Šis straipsnis buvo parašytas kaip įnašas į sociolingvistikos seminarą, vykusį Indianos universiteto lingvistikos institute 1964 metų vasarą, kuriam vadovavo Charles A. Fergusonas. Straipsnis praturtėjo dėl intensyvių diskusijų su seminaro dalyviais“⁸). Pavyzdžiui, Fergusonas *standartizavimą* jis apibūdino kaip formos raidą ir pasiūlė vadinti *kodifikavimu*:

Standartizavimas, apie kurį Fergusonas kalba, visų pirma taikomas kalbos formos raidai [...]. Mes tai pavadinsime *kodifikavimo* problema (Haugen 1972, 249).

⁷ Charles A. Ferguson, „The Language Factor in National Development“, *Charles A. Ferguson, Sociolinguistic Perspectives. Papers on Language in Society, 1959–1994*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1996, 267–271.

⁸ Einar Haugen, *The Ecology of Language*, Stanford, California: Stanford University Press, ²1972 (¹1966), 253.

Haugenas taip pat naudojosi Basilo Bernsteino⁹, Heinzo Klossa (1952, 1978) idėjomis. Funkcionavimo raidai nusakyti Haugenas perėmė Bernsteino terminą *tobulinimas* (*elaboration*):

[...] kalbos funkcijos. Pavadinsime tai *tobulinimo* (*elaboration*) problema; šis terminas panašia reikšme pasiūlytas Bernsteino (1962) ir atitinka Klossa *Ausbau* (Haugen 1972, 249).

Galų gale Haugenas, iškristalizavęs jam atrodžiusius keturis svarbiausius raidos iš dialekto į standartinę kalbą aspektus, sudėjo juos į vieną schemą:

Keturi kalbos raidos aspektai, kuriuos dabar išskyrėme kaip esminius, žengiant žingsnį nuo 'tarmės' į 'kalbą', nuo vernakuliarios kalbos į standartinę, yra tokie: 1) normos pasirinkimas (*selection of norm*), 2) formos kodifikavimas (*codification of form*), 3) funkcijos tobulinimas (*elaboration of function*), 4) bendruomenės priėmimas (*acceptance by the community*). Du pirmieji visų pirma nukreipti į kalbos formą, o du antrieji – į funkciją. Pirmasis ir paskutinis susiję su visuomene, o antrasis ir trečiasis – su kalba. Jie sudaro matricą, kurios rėmuose turėtų būti galima aptarti visas pagrindines tarmės ir kalbos problemas tautos gyvenime:

	<i>Forma</i>	<i>Funkcija</i>
<i>Visuomenė</i>	Pasirinkimas	Priėmimas
<i>Kalba</i>	Kodifikavimas	Tobulinimas (Haugen 1972, 252).

Po dvejetainio metų, 1968-aisiais Fergusonas mėgino tikslinti savo ankstesnes mintis, kvestionuoti ir Haugeno schemą. Tris kalbos raidos metmenis Fergusonas tada jau

⁹ Basil Bernstein, „Linguistic Codes, Hesitation Phenomena and Intelligence“, *Language and Speech* 5, 1962, 31–46.

apibūdino kaip grafizavimą, standartizavimą ir modernizavimą:

Čia priimtas požiūris, kad bent trys dimensijos yra reikšmingos kalbos raidai matuoti: grafizavimas – supaprastinimas į rašto formą; standartizavimas – normos, kuri plinta virš geografinių ir socialinių dialektų išsirutuliojimas; ir, jei norime geresnio termino, modernizavimas – verčiamumo atsiradimas, t. y. tam tikrų sferų tematikos ir diskurso formų, būdingų industrializuotoms, sekuliarizuotoms, struktūriškai sudėtingoms, „modernioms“ visuomenėms, galimumas būti verčiamoms į kitas ir iš kitų kalbų¹⁰.

Pirmoji kalbos vystymosi (dialekto tapimo kalba) dimensija *grafizavimas* Fergusonso skirta remiantis tuo, kad rašymas visuomenės kalbos repertuarą papildė dar vienu nauju kalbos variantu (Ferguson 1968, 29). Tik, žinoma, tai ne vien standartinės kalbos raidos istorijos aspektas.

Antroji, didžiausioji iš ankstesnės savo klasifikacijos Fergusonso dimensija yra *standartizavimas*¹¹. Anot jo, kalbos standartizavimas yra procesas, kurio metu vienas kalbos variantas tampa kalbos bendruomenės plačiai priimtas kaip viršdialektinė norma – geriausia kalbos forma (Ferguson 1968, 31). Fergusonas nurodo kelis standartiza-

¹⁰ Charles A. Ferguson, „Language development“, *Language Problems of Developing Nations*, ed. J. A. Fishman, C. A. Ferguson and J. DAS Gupta, New York: Wiley, 1968, 28.

¹¹ Anglų kalboje terminas *standardization* apima ir savaiminį procesą, ir žmonių inicijuotą veiklą kartu; lietuvių kalboje būtų galima pasidaryti du atskirus terminus; *standartizavimas* (sąmoningas veikimas) ir *standartėjimas* (savaiminis procesas). Tačiau šitame straipsnyje vartojau terminą *standartizavimas* taip, kaip anglų kalba rašytoje literatūroje vartojamas *standardization*.

vimo bruožus, kurie Europos kalbose nuo Renesanso linke pasikartoti, nors ir nėra kiekvienu atveju būtini:

1. Standarto pamatas buvo šnekamoji išsilavinusios vidurinės klasės kalba kokiame nors urbanistiniame centre [tai panašu į Haugeno sistemos *pasirinkimą* – G.S.].
2. Standartizuojama kalba išstumdavo iš užimtos vietos kitą kalbą, buvusią įprastinę rašomąją priemonę [tai panašu į Dick Leitho *priėmimą*, žr. toliau – G.S.].
3. Vienas ar keletas rašytojų buvo pripažinti esantys standartizuojamos kalbos literatūrinės vartosenos modeliai.
4. Standartizuojama kalba buvo arba religinio, arba nacionalinio identiteto simbolis (Ferguson 1968, 32).

Trečioji Fergusono nurodyta standartinės kalbos raidos dimensija – modernizavimas. Juo esą galima laikyti procesą, kurio metu kokia nors kalba pasidaranti lygiavertė komunikacijos priemone su kitomis standartinėmis kalbomis (Ferguson 1968, 32).

Lygindamas savo teoriją su Haugeno, Fergusonas cituoja kolegą ir keturis jo skirtus aspektus gretina su savaisiais: „tobulinimas apytikriai atitinka modernizavimą, o likusieji trys yra standartizavimo aspektai“ (Ferguson 1968, 29). Tačiau Fergusono kalbų raidos skirstymas, skirtingai nuo Haugeno, reikšmingiau nepaplito.

3. Haugeno teorijos plitimas. Haugeno schema pasidarė labai populiari. Galima paminėti ne vieną autorių, kuris savo darbuose rėmėsi keturiais Haugeno standartinės kalbos atsiradimo aspektais. Pavyzdžiui, Dick Leithas¹²,

¹² Dick Leith, *A Social History of English*, London, Boston, Melbourne, and Henley: Routledge et Kegan Paul, 1983.

James ir Lesley Milroy'ai¹³, R. Anthony Lodge'as¹⁴, Johnas E. Josephas (1978), Ralph Penny¹⁵, Marijke J. van der Wal¹⁶, ir kt.

Leithas parašė gana populiarią, studentams skirtą *Socialinę anglų kalbos istoriją*. Nenurodydamas tikslių savo knygos šaltinių Leithas labai aiškiai naudojosi Haugeno mintimis – kaip visuotinai priimtomis. Štai:

Standartizavimas vyko keturiomis susijusiomis ir dažnai viena kitą užliejančiomis stadijomis. Pirmiausia matome, kad buvo *pasirinkta* (*selection*) vidurio rytų Anglijos tarmė kaip vyraujantis variantas; tada kalbame apie tai, kokiomis sąlygomis galingųjų ir išsilavinusių klasių atstovai ją *priėmė* (*acceptance*); trečia, galime stebėti kalbos standarto funkcijų tobulinimą (tobulėjimą) (*elaboration*), kai standartas plėtėsi ir į sritis, anksčiau sietas su prancūzų ir lotynų kalbomis. Ketvirta, aprašome kodifikavimo (*codification*) stadiją, pastangas 'ištaisyti' standartinių kalbos variantą žodynuose ir gramatikose, šitas procesas aiškiai sietinas su XVIII amžiumi (Leith 1983, 32).

-
- 13 James Milroy, Lesley Milroy, *Authority in Language, Investigating Language Prescription and Standardisation*, London and New York: Routledge and Kegan Paul, ¹1985 (1987 minkštais viršeliais), ²1991.
- 14 R. Anthony Lodge, *French: from Dialect to Standard*, London and New York: Routledge, 1993.
- 15 Ralph Penny, *Variation and Change in Spanish*, Cambridge University Press, 2000.
- 16 Marijke J. van der Wal, „Dialect and standard language in the past: the rise of the Dutch standard language in the sixteenth and seventeenth centuries“, *Dialect and Standard Language*, North-Holland, Amsterdam; Oxford, New York; Tokyo, 1992, 119–129; Marijke J. van der Wal, „Standardization and linguistic norms in the vernacular languages“, *Medievalia Lovaniensia*. Series I: Studia, Louvain (rankraštis).

Leithas nurodo, kad tarmės pasirinkimas anglų kalboje vykęs maždaug po 1430 metų (1983, 39). Tų, kurie rašė oficialius dokumentus, tas dialektas esą buvęs priimtas apie XV amžiaus vidurį (Leith 1983, 40), o jau XVI amžiaus pabaigoje buvęs priimtas rašomasis standartas ir kai kurios prestižinės šnekamosios kalbos normos (Leith 1983, 43). Funkcijų tobulinimas esą labai suintensyvėjęs XVII „prozos amžiuje“ (Leith 1983, 47). O kodifikavimas vykęs apie XVIII amžiaus vidurį ir antrąją pusę (Leith 1983, 51).

Taigi nors Haugenas kalbėjo tik apie dialekto raidos iki standartinės kalbos *aspektus*, Leithas jau rašė apie *stadijas*, nors ir užsiliejančias. Jis taip pat gana laisvai interpretavo tų stadijų eiliškumą. Haugeno 1) *normos pasirinkimą*, 2) *formos kodifikavimą*, 3) *funkcijos tobulinimą* ir 4) *bendruomenės priėmimą* Leithas perdarė savaip: *pasirinkimas*, *priėmimas*, *tobulinimas* ir *kodifikavimas*. Jis iš ketvirtos vietos į antrąją atkėlė *priėmimą*, o iš antros vietos *kodifikavimą* nukėlė į paskutinę ketvirtąją. Toks Leitho keitimas rodo ne tiek Haugeno teorijos trūkumus, kiek laisvą paties Leitho interpretavimą. Antra vertus, galėjimas būti įvairiai pritaikomai rodo ir pačios Haugeno teorijos lankstumą. Jos autorius apdairiai rinkosi ne *stadijos*, o *aspekto* terminą, pabrėžiantį kurią nors esminę bendrinės kalbos raidos ypatybę, tačiau griežtai linijiškai nesiejanti jo su chronologija ar periodizavimu, stadijomis ar periodais.

Haugeno idėjomis 1985 metais rėmėsi ir James bei Lesley Milroy'ai, vartojo terminus *pasirinktasis variantas* (*selected variety*), *priimtasis variantas* (*accepted variety*), *funkcijos tobulinimas* (*elaboration of function*), *kodifikavimas* (*codification*) (Milroys 1991, 27). Jie, panašiai kaip Leithas,

vartojo terminą *stadija (stage)*, o ne haugenišką *aspektas*. Milroy'ai tų stadijų eilę sudėliojo visai kaip Leithas, tad šia prasme galima sakyti juos buvus labiau paveiktus Leitho (jį citavo) interpretacijos negu originaliųjų Haugeno idėjų. Milroy'ai išivedė dar vieną naują stadiją ir pavadino ją *palaikymu (maintenance)*, tačiau kadangi ji jiems rodėsi prasidedanti labai anksti ir besitęsianti visą laiką, į ją pateko (buvo apimtos) ir „mažesnės“ (funkcijų tobulinimo bei kodifikavimo) stadijos (Milroys 1991, 27–28).

Vis dėlto Milroy'ų žvilgsnis nuo Leitho skiriasi dar ir tuo, kad tas stadijas jie siūlo „laikyti ne paties standartizavimo stadijomis, bet standarto *įdiegimo (implementation)* stadijomis“ (Milroys 1991, 28). Vadinasi, *įdiegimas* jiems reiškia standarto formavimosi istoriją, t. y. tokio standarto, kuris dar būna neįgijęs visų bruožų, būdingų standartinėms kalboms. Tos stadijos – tiesiog standartinės kalbos atsiradimo istorija. Milroy'ams buvo svarbu *įdiegimą* čia pabrėžti turbūt dėl to, kad patį standartizavimą jie laikė ne procesu, o ideologija:

Regis, dera šnekėti apie standartizavimą kaip apie ideologiją, o apie standartinę kalbą labiau kaip apie idėją negu realybę – kaip apie abstrakčių normų rinkinį, kurį konkreti vartoseną gali labiau ar mažiau atitikti (Milroys 1991, 22–23).

Bene ryškiausiai Haugeno standartizavimo aspektų teoriją pirmasis išmėgino R. Anthony Lodge'as – ja remdamasis 1993 metais parašė knygą *French: from Dialect to Standard* ir išanalizavo standartinės prancūzų kalbos istoriją. Skyriai ir tie Lodge'o knygoje pavadinti Haugeno įtvirtintais terminais.

Taip detaliai taikydamas Haugeno modelį Lodge'as neišvengiamai susidūrė su reikalu tikslinti ir rutulioti jo teoriją. Lodge'as deklaravo (27), kad remiasi Haugenu, tačiau vis tiek antrąjį ir trečiąjį aspektus sukeitė vietomis: 1) *normos pasirinkimas*, 2) *funkcijų tobulinimas*, 3) *kodifikavimas* ir 4) *priėmimas*. Taip pat Lodge'as pridūrė, kad standartizavimas yra nesibaigiantis procesas: „Kai standartinis kalbos variantas jau tampa 'priimtas' visos visuomenės, vyksta nuolatinė kova *palaikyti* tą standartą ir jo išskirtinę padėtį“ (1993, 27). *Palaikymas* yra paimtas, matyt, iš Milroy'ų knygos, tik Lodge'ui jis neatrodė apimantis kelis kalbos raidos aspektus, o aprašytinas kaip iš esmės vykstantis po to, kai ketvirtasis aspektas – *priėmimas* – jau yra įvykęs (Milroy'ams *palaikymas* apėmė ir funkcijų tobulinimo bei kodifikavimo stadijas).

Lodge'as irgi nesilaikė Haugeno aspektų termino, visas keturias ypatybes pavadino dar kitaip – *procesais*, nors, pavyzdžiui, apie pradinį tarmės pasirinkimą kalbėjo kaip apie *fazę* (1993, 25, 85). Vadinti *procesais*, žinoma, reiškė iš dviejų kraštutinių – savaiminės kalbos raidos (vyksmo) bei žmonių sąmoningos veiklos (kišimosi į kalbos raidą) – ypač pabrėžti pirmąjį. Haugenas neatrodo ketinęs tai akcentuoti.

Procesų chronologiškumą Lodge'as apibūdino taip:

Laikysimės laisvai suprantamos chronologinės tvarkos, konkrečius sociolingvistinius procesus aprašysime kaip dominuojančius konkrečiais istorijos periodais (Lodge 1993, 28).

Tai panašu ir į Leithą, ir į Milroy'us.

Aiškus Lodge'o prancūzų standartinės kalbos tyrimo pripažinimas yra ir tai, kad iš anglų kalbos jo knyga buvo išversta į prancūzų¹⁷.

Mokslininkai, kurie, atrodytų, nesiremia Haugeno teorija, kartais vis dėlto operuoja panašiomis sąvokomis. Pavyzdžiui, knygoje apie lingvistinę vokiečių kalbos istoriją C. J. Wellsas¹⁸ rašo:

Dėl daugelio to meto [1450–1650] spaudinių variantiškumo nustatyti regioninių spausdinamųjų kalbų ribas yra sunku, todėl stiprėja įspūdis, kad rašomoji ir šnekamoji kalba bet kurioje teritorijoje vis labiau skiriasi, jei ne visai išsiskiria. Tai viena iš pirmųjų sąlygų **standartinei kalbai plisti ir įsitvirtinti** (Wells 1985, 187).

Haugeno terminas *priėmimas* nevartojamas, tačiau sąvoka „standartinės kalbos įsitvirtinimas“ iš esmės adekvati.

Italų kalbos istorikas Martin Maiden¹⁹ rašo apie Toskanos tarmės pripažinimą ar priėmimą, ir tai galima lyginti su Haugeno *tarmės pasirinkimu*:

Mūsų tikslams šioje knygoje turbūt geriau apskritai vengti termino 'senoji italų kalba' ir 'italų kalbos' iškilimą sąmoningai datuoti tik apytiksliai, nuo XV ar XVI amžiaus, t. y. nuo tų amžių, kada **Toskanos tarmės forma** (iš esmės paremta Florencijos kalba) buvo **imta** apskritai **pripažinti Italijos literatūrine kalba** (Maiden 1995, 10).

17 R. A. Lodge, *Le Français. Histoire d'un dialecte devenu langue*, Paris: Fayard, 1997.

18 C. J. Wells, *German: a Linguistic History to 1945*, Oxford at the Clarendon Press, 1985.

19 Martin Maiden, *A Linguistic History of Italian*, London and New York: Longman, 1995.

Iki XV amžiaus būtų tiksliau kalbėti apie 'senąją Toskanos' negu 'senąją italų' kalbą, nes Toskanos tarmė nebuvo visuotinai **priimta kaip italų kalba**, nors jau nuo Dantės laikų Toskanos kalba ėmė pirmauti ir kilo jos prestižas (Maiden 1995, 11).

Maidenas taip pat kalba apie tarmės *iškilimą* (*emergence*) (apytiksliai atitinka Haugeno *pasirinkimą*), apie jos *priėmimą*. Tik jo *priėmimo* supratimas yra panašesnis į Leitho ir Milroy'ų, bet ne į Haugeno ar Lodge'o, nes nusakomas kaip etapas, einantis iš karto po tarmės iškilimo, bet ne kaip vėliausias standartinės kalbos raidos aspektas ar procesas.

Anglų bendrinės kalbos *iškilimui* (*emergence*) John G. Fisheris 1996 metais skyrė visą knygą (anksčiau savo skelbtų straipsnių rinkinį) *The Emergence of Standard English*²⁰. Tai tas anglų bendrinės kalbos etapas, kurį apytiksliai galima prilyginti Haugeno *pasirinkimui*²¹.

Tačiau Lietuvos kalbininkų darbuose Haugeno teorija nėra radusi sau vietos. Tiesa, viename Petro Joniko veikale *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje*²² 1987 metais rašyta:

Bendrinės kalbos kūrimo raidoje galima išskirti keturis požiūrius: normos pasirinkimą, jos kodifikaciją, tos kalbos

²⁰ John G. Fisher, *The Emergence of Standard English*, Kentucky: The University Press of Kentucky, 1996.

²¹ Plačiau žr. Giedrius Subačius, Rec. kn.: John H. Fisher, *The Emergence of Standard English*, Lexington, Kentucky: The University Press of Kentucky, 1996, *Archivum Lithuanicum* 1, Vilnius, 1999, 247–257.

²² Petras Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Čikaga: Litanistikos instituto leidykla, 1987.

tolimesnį ypač funkcinį išvystymą ir šios kalbos igyvendinimą visuomenėje (Jonikas 1987, 21).

Čia Jonikas persako Haugeno straipsnio (1966) mintis (tiesa, jo *aspektus* pavadina *požiūriais*; *aspektą* keičia *požiūriu*, kaip lietuviškesniu žodžiu, ir kai kurie kiti JAV lietuviai). Tačiau ir šioje savo knygoje Haugeno minčių Jonikas visai nepanaudojo. Joniko klasifikacija vis tiek liko greičiau istorinė, o ne sociolingvistinė. Haugeno „požiūrių“ Jonikas nepavertė chronologiškais, kaip kad buvo padarę Leithas, Milroy'ai, Lodge'as.

Trumpai Haugeno teoriją esu pristatęs ir pats²³.

Negalima sakyti, kad nepasitaiko ir kitokių teorijų, bandančių kitaip nei Haugenas nusakyti standartinių kalbų raidą. Štai George Thomasas²⁴ standartizavimą nusako taip:

Kalbų standartizavimas yra sudėtingas procesas, kuriame imanomos kelios stadijos. Jas galima taip nusakyti: 1) minimalus standartizavimas (*minimal standardisation*), 2) priešstandartis (*pre-standardisation*), 3) tikrasis standartizavimas (*standardisation proper*), 4) poststandartis (*post-standardisation*) (Thomas 1991, 116).

Toks skirstymas taip pat galėtų būti labai reikšmingas, tik reikėtų, kad autorius nusakytų, kokie bendrinių

²³ Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 17–20; Giedrius Subačius, „Two Types of Standard Language History in Europe“, *Res Balticae* 8, Pisa, 2002, 131–150; Giedrius Subačius, „Perspectives of a History of European Standard Languages“, *Lituanus* 48(1), 2002, 18–26.

²⁴ George Thomas, *Linguistic Purism*, London & New York: Longman, 1991.

kalbų bruožai skirtini kiekvienam iš keturių etapų. Lakoniškai tai padaryti Thomasas bando. Štai apibūdinamas minimalus standartizavimas:

Šita stadija, susijusi su rašomaisiais dialektais, dažnai paremtais šnekamąja koinė, apibūdinama tuo, kad yra atvira turtėti iš įvairių šaltinių (Thomas 1991, 116).

Tačiau ką Thomasas laiko šnekamąja koinė (kuo ji skiriasi nuo rašomosios?), kodėl tik šita pirminė stadija atvira turtėti? Ar jis mano, kad pirmiausia ima formotis šnekamosios bendrinės kalbos užuomazgos, ir tik tada – rašomosios? Į visa tai lieka neatsakyta, neapibrėžiami būdingieji šios stadijos lingvistiniai ar socialiniai bruožai.

Antroji Thomaso stadija (priešstandartis) aprašyta taip:

Šioje stadijoje matyti didesnis postūmis standartizuotos idomos link, paremtos viena tarpe, kompromisu tarp dialektų ar koinė (Thomas 1991, 117).

Čia nurodytas tik kiekybinis aspektas – *didesnis postūmis*, bet kokiomis savybėmis šis postūmis skiriasi nuo pirmosios stadijos – visiškai nepasakyta. Netęsiant toliau Thomaso teorijos analizės galima apibendrinti, kad pritaikyti tokią teoriją atskiroms kalboms praktiškai nėra kaip, ji nėra tinkamai argumentuota, net nevadintina mokslinė. Pažiūrėjus į Thomaso knygos literatūros sąrašą, matyti, kad jis nesinaudojo nei Haugeno, nei Leitho, nei Milroy'ų darbais. Tad Thomaso teorija primena dviračio išradinėjimą – tik su kampuotais ratais.

4. Standartinės (bendrinės) lietuvių kalbos raidos etapai. Lietuvių kalbai taip pat būtų galima pritaikyti Haugeno schemą, ne tiek susietą su lietuvių tautos istorija, kiek nusakančią pačios standartinės (bendrinės) lietuvių kalbos ypatybes. Tai, kas vyko maždaug iki paskutiniųjų XIX amžiaus dešimtmečių, iki „Aušros“ laikraščio pasirodymo 1883 metais lietuvių rašomosios kalbos istorijoje, galima pavadinti standartizuotą (dar ne standartinių) variantų raidos (konkurencijos) etapu (XVI–XIX amžiai), vykusiu prieš galutinį tarmės pasirinkimą. Tradiciškai vadinami rytietiškas, vidurietiškas, ir Rytų Prūsijos rašomosios kalbos variantai liudija ilgą kelių amžių etapą, kai nė vienas iš konkuravusių variantų nesustiprėjo tiek, kad nukonkuruotų visus kitus – taptų standartine (bendrine) lietuvių kalba.

Galutinai vakarų aukštaičių tarmės variantas nukonkuravo kitus, matyt, dviem paskutiniais XIX amžiaus dešimtmečiais. Tad galutinis lietuvių standartinės (bendrinės) kalbos *pasirinkimas* įvyko XIX amžiaus pabaigoje. Normų kodifikavimo funkciją visų pirma atliko Petro Kriaušaičio (Jono Jablonskio) 1901 metų veikalas *Lietuviškos Kalbos Gramatika. Rašytojams ir Skaitytojams Vadovėlis*²⁵. Tai autoritetingas standartinės (bendrinės) kalbos kodų rinkinys, padaręs kalbos standartą lengvai prieminamą, išmokstamą, įdiegiamą. *Funkcijų tobulinimas* vyko nuolatos, bet ypač funkcijos išsiplėtė sukūrus Lietuvos valstybę 1918 metais, standartinė (bendrinė) kalba ėmė funkcionuoti administraciniame valstybės gyvenime,

²⁵ Petras Kriaušaitis [Jonas Jablonskis], *Lietuviškos Kalbos Gramatika. Rašytojams ir Skaitytojams Vadovėlis*, Tilžė: Otto v. Mauderode, 1901.

pateko į kariuomenę, ypač plėtėsi mokykloje, Katalikų bažnyčioje. Lietuvių standartinės (bendrinės) kalbos *priėmimas* vyko pamažu, 1918–1940 nepriklausomos valstybės metais, bet turbūt tyrimai parodytų, kad daugiau kaip 50 procentų Lietuvos gyventojų pramoko standartinę (bendrinę) lietuvių kalbą vartoti (rašyti ir kalbėti) tik apie XX amžiaus vidurį. O šiuo metu, jei pasinaudotume Lodge'o (Milroy'ų) terminu, tebevyksta standartinės (bendrinės) lietuvių kalbos *palaikymas*.